

آموزش متوسطه در بازه زمانی بیش از ۱۰۰ سال اخیر

● سیدمحمدحسین حسینی* ● محسن کیلاشکی**

اشاره

اولین مدرسه متوسطه در ایران همزمان با انجمن معارف تأسیس شده از آن زمان تاکنون ضمن فارغ‌التحصیلان زیادی که از نظر کمی داشته است از نظر کیفی نیز دچار تحولات زیاد بوده است. که در این مقاله که مبنای پژوهشی دارد به صورت خیلی خلاصه به این موضوع پرداخته است که ارائه می‌شود.

مقدمه

«آن‌هایی که گذشته را فراموش می‌کنند، محکوم به تکرار آن هستند» جرج سانتایانا از زمان تأسیس دارالفنون به‌عنوان اولین مدرسه رسمی در کشور در قرن سیزدهم شمسی، تاکنون که در آغاز قرن پانزدهم شمسی هستیم، یکی از مهم‌ترین موضوعات و مباحث حوزه آموزش و پرورش، مسئله دوره متوسطه است. دلایل متعددی سبب این امر شده‌اند. یک بخش به کارکردها و انتظارات از این دوره تحصیلی مربوط می‌شود. تکمیل نظام مدارس عمومی، تقویت بازار کار و کمک به تولید و توسعه اقتصادی جامعه، آماده‌سازی دانش‌آموزان برای تحصیل در مدارج عالی و ... از کارکردهای مدنظر برای این دوره هستند. بخش دیگر اما به کاستی‌ها و مشکلات متعدد آن و کیفیت پایین فارغ‌التحصیلان آن ارتباط پیدا می‌کند. یکی از روش‌های منطقی برای بهبود و ارتقای آموزش متوسطه، بهره‌گیری از تجربه‌ها و تلاش‌های صورت گرفته در گذشته است. بنابراین، اینکه دوره متوسطه در گستره تاریخی بیش از ۱۷۰ سال اخیر کشور چه رخدادهایی را از سر گذرانده است، چه سرنوشت‌هایی پیدا کرده و با چه مسائلی دست‌به‌گریبان بوده، موضوعی است که در این پژوهش مدنظر قرار گرفت. بنابراین، سؤال اساسی این پژوهش عبارت بود از: «ویژگی‌ها، ساختار، رخدادهای و مسائل دوره‌های اول و دوم متوسطه در بازه زمانی بیش از ۵۰ سال اخیر کدام‌اند؟»

* دکتری و عضو هیئت علمی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش
** دکتری و مدیر گروه برق دفتر تألیف کتاب‌های فنی و حرفه‌ای

□ روش‌شناسی

برای انجام این پژوهش از روش سنتز پژوهی استفاده شد. جامعه مورد مطالعه عبارت بود از تمامی اسناد، منابع، مطالعات و پژوهش‌های مرتبط در بیش از ۱۰۰ سال اخیر که تعداد ۳۴ سند، مطالعه و پژوهش به روش نمونه‌گیری هدفمند به‌عنوان نمونه انتخاب و مطالعه شدند. برای گردآوری داده‌ها از بازبینی (چک‌لیست) بررسی اسنادی استفاده شد. تحلیل داده‌ها نیز در بخش داده‌های کمی با استفاده از جدول‌های توزیع فراوانی و نمودار و در بخش داده‌های کیفی با بهره‌گیری از تحلیل محتوای کیفی انجام شد.

□ یافته‌ها

اولین قدم برای فهم بهتر ویژگی‌ها، ساختار، رخدادها و مسائل دوره‌های اول و دوم متوسطه در بازه زمانی بیش از ۱۰۰ سال اخیر، تعریف دوره‌های زمانی مشخص بود. در این زمینه، ملاک‌هایی مانند موسی‌پور (۱۳۸۷ الف)، کاردان (۱۳۸۳)، معتمدی (۱۳۹۱) و حسینی (۱۳۹۷) وجود دارند که در این پژوهش از تقسیم‌بندی حسینی (۱۳۹۷) استفاده شد. بر اساس این تقسیم‌بندی، بازه زمانی مدنظر به این دوره‌ها تقسیم شد.

- دوره زمانی قبل از دهه ۱۳۴۰ که دوره تغییرات و رخداد‌های تدریجی و آهسته دوره متوسطه بود.
- دهه ۱۳۴۰ که به دلیل انقلاب آموزشی این دهه، نظام آموزش و پرورش کشور و دوره متوسطه به‌طور کامل تغییر یافت.
- اوایل انقلاب (اواخر دهه ۱۳۵۰ و اوایل دهه ۱۳۶۰) که برای تغییر بنیادی نظام آموزشی تلاش‌هایی صورت گرفت.
- اواخر دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۷۰ که درباره تغییر بنیادی نظام آموزشی اقدامات ارزشمندی صورت گرفته و نتیجه آن نظام جدید آموزش متوسطه بود.
- اواخر دهه ۱۳۸۰ و اوایل دهه ۱۳۹۰ که تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش طراحی و اجرا شد.

با در نظر گرفتن دوره‌های زمانی گفته‌شده، یافته‌ها به شرح جدول ذیل تنظیم

شدند:

بازه زمانی	ویژگی‌ها	ساختار	مسائل عمده
تا دهه ۱۳۴۰	<ul style="list-style-type: none"> رسمیت یافتن آموزش متوسطه افزایش سال‌های دوره متوسطه به ۳ و در نهایت ۶ سال تخصصی شدن تحصیلات دوره دوم متوسطه از طریق گسترش دو رشته ادبی و علمی به چندین رشته رسمیت یافتن آموزش حرفه‌ای در دوره متوسطه 	<ul style="list-style-type: none"> تصویب اولین ساختار نظام آموزشی در قالب ۶-۳ در سال ۱۲۶۸ تغییر ساختار نظام آموزشی به ۶-۳-۳ در سال ۱۳۱۰ تجدیدنظر در ساختار نظام آموزشی در قالب ۶-۳-۲-۱ در سال ۱۳۱۷ 	<ul style="list-style-type: none"> سردرگمی در ساختار نظام آموزشی ابهام در کیفیت نظام آموزشی به دلایل متعدد از قبیل حافظه‌محوری، سختگیری و خشونت، کم‌توجهی به تعمق و تأمل در یادگیری (یافته‌های گزارش مشاوران ماورای بحار)

بازه زمانی	ویژگی‌ها	ساختار	رخداد‌های عمده	مسائل عمده
تا دهه ۱۳۴۰	<ul style="list-style-type: none"> نقد جدی و علمی آموزش و پرورش موجود و بیان مسائل و کاستی‌های آن‌ها توسط متخصصان گوناگون تلاش برای استفاده از رویکرد علمی در تغییرات آموزشی، از قبیل بهره‌گیری از آخرین یافته‌های روان‌شناسی برای راه‌اندازی دوره راهنمایی تحصیلی، بهره‌گیری از متخصصان حوزه‌های گوناگون، برنامه‌ریزی‌های بین‌المللی و الگوبرداری از آن‌ها تمرکز بر شناسایی و هدایت استعدادها در آموزش و پرورش با رسمیت یافتن دوره راهنمایی تحصیلی افزایش سال‌های دوره متوسطه از شش سال به هفت سال تمرکز بر آموزش‌های حرفه‌ای در دوره‌های راهنمایی و متوسطه تلاش برای همراهی و همگامی نظام آموزشی، به‌ویژه دوره متوسطه، با تغییرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی روز کشور تلاش برای کاهش رشته‌های تخصصی در دوره متوسطه با تأسیس مدرسه‌های جامع 	<ul style="list-style-type: none"> تغییر ساختار نظام آموزشی به ۵-۳-۴ (۵ سال ابتدایی، ۳ سال راهنمایی و ۴ سال متوسطه) در سال ۱۳۴۴ 	<ul style="list-style-type: none"> الف) تدوین و تصویب اهداف جدید نظام آموزشی ب) تدوین اصول جدید نظام آموزشی ج) تدوین و اجرای ساختار جدید نظام آموزشی د) اضافه‌شدن دوره راهنمایی تحصیلی به نظام آموزشی هـ) بازنگری در برنامه‌های درسی دوره‌های گوناگون، به‌ویژه دوره متوسطه و) اضافه‌شدن برنامه درسی حرفه‌وفن به دوره راهنمایی ز) اضافه‌شدن آموزش فنی و حرفه‌ای به رشته‌های دوره متوسطه 	<ul style="list-style-type: none"> دوگانگی مراکز سیاست‌گذار و برنامه‌ریز (شورای خاص آموزش و پرورش و کمیسیون‌های اختصاصی برنامه درسی با مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی) در آموزش متوسطه و تبعات ناشی از آن در ناموفق بودن تغییرات دوره متوسطه برطرف‌نشدن موضوع کیفیت در آموزش متوسطه و لاینحل ماندن مسائلی که در گزارش مشاوران ماورای بحار ذکر شده بود ناقص ماندن دوره متوسطه جامع

مسائل عمده	رخداد‌های عمده	ساختار	ویژگی‌ها	بازه زمانی
<ul style="list-style-type: none"> تعدد نظرات و دیدگاه‌ها درباره آموزش و پرورش و تغییر آن و ورود افراد غیرمتخصص به این حوزه برطرف‌نشدن مسئله کیفیت در آموزش متوسطه و لاینحل ماندن مسائلی که در گزارش مشاوران ماورای بحر ذکر شده بود. 	<ul style="list-style-type: none"> منظورکردن درس عربی در برنامه کلیه پایه‌های تحصیلی دوره‌های راهنمایی و متوسطه افزودن درس‌هایی از قبیل ادبیات انقلاب اسلامی و جغرافیای کشورهای مسلمان به درس‌های دبیرستانی تألیف کتاب‌های روش تدریس و راهنمای معلم برای تعدادی از کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی و راهنمایی و دبیرستان طاغوت‌زدایی و زدودن اندیشه‌های شرقی و غربی از محتوای کتاب‌های درسی جداکردن کتاب‌های حرفه‌وفن دختران از پسران تدوین کتاب جغرافیای استان‌های گوناگون کشور تدوین و اجرای طرح‌های نظری آشنایی با جامعه در دوره راهنمایی تهیه و تصویب طرح کاد (واژه‌ای ساخته‌شده از دو واژه کار و دانش که بر اساس آن دانش‌آموزان دبیرستانی در هر هفته یک روز را برای کارورزی در یکی از مراکز صنعتی و آموزشی طی می‌کردند. این طرح در تغییرات بعدی آموزش متوسطه با این استدلال که اهداف آن از طریق شاخه کار و دانش و درس کارگاه خوداتکایی تأمین می‌شود و وزارت آموزش و پرورش برای حسن اجرای این شاخه به نیروها و امکانات آموزشی طرح کاد نیاز دارد، از نظام آموزشی کشور حذف شد.) تهیه و تصویب طرح تام (برگرفته از سرواژه‌های تربیت، ارزشیابی مستمر و مباحثه و همکاری که سه هدف: ۱. تکیه و توجه بیشتر به مسائل پرورشی و اخلاقی، به‌ویژه پرورش روحیه نظم و دقت، اتقان در عمل و پرورش روحیه همکاری و کار تشکیلاتی؛ ۲. ایجاد حداکثر تمرکز ممکن در تحصیل و پرورش هرچه بهتر قدرت تفکر؛ ۳. بهره‌مندی بیشتر از اختیار و ابتکار و تلاش دانش‌آموزان در آموزش و پرورش داشت و قرار بود در دوره راهنمایی اجرا شود، اما بعد از یک اجرای آزمایشی در ۹ مدرسه، به دلیل تحقق نیافتن اهداف، متوقف شد.) 	همان ساختار قبلی	<ul style="list-style-type: none"> تلاش و بسیج عمومی برای تغییر نظام آموزشی و درخواست و دریافت نظرات گروه‌های متفاوت تأکید بر محتوای برنامه‌های درسی و کنار گذاشتن ارزش‌های نظام گذشته در آن تلاش برای گسترش آموزش‌های فنی و مهارتی در دوره متوسطه 	اواخر دهه ۱۳۵۰ و اوایل دهه ۱۳۶۰

مسائل عمده	رخداد‌های عمده	ساختار	ویژگی‌ها	بازه زمانی
<ul style="list-style-type: none"> ● عدم ثبات مدیریتی در تیم‌های تغییر بنیادی و کنار گذاشته شدن مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی درباره آن و تمرکز این تغییرات بر دوره متوسطه ● دوگانگی و تعارض در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در ستاد آموزش و پرورش (کمیته تغییر بنیادی و سازمان پژوهش) ● چالش‌های نظام‌های سالی - واحدی و ترمی - واحدی ● تخصصی‌تر شدن دوره متوسطه با اضافه شدن رشته کار دانش و دوره پیش‌دانشگاهی ● چالش‌های متعدد هدایت تحصیلی ● سردرگمی‌های والدین و دانش‌آموزان در اثر اجرای نظام سالی - واحدی و ترمی - واحدی ● تبدیل شدن فرصت «پنجره‌های باز» در دوره متوسطه به یک ضعف و کاستی ● برطرف‌نشدن مسئله کیفیت در آموزش متوسطه و لاینحل‌ماندن مسائل ذکر شده در گزارش مشاوران ماورای بحار 	<ul style="list-style-type: none"> ● تدوین مبانی تعلیم و تربیت اسلامی ● ترسیم ساختار جدید نظام آموزشی ● تدوین اهداف کلی آموزش و پرورش ● تدوین اصول کلی آموزش و پرورش ● اضافه شدن رشته کار دانش به رشته‌های دوره متوسطه ● تألیف کتاب‌های درسی جدید برای رشته کار دانش ● اضافه شدن دوره پیش‌دانشگاهی به متوسطه نظری ● ترمی - واحدی شدن آموزش در دوره متوسطه در کلیه رشته‌ها ● در نظر گرفتن «پنجره‌های باز» در برنامه‌های درسی دوره متوسطه 	<ul style="list-style-type: none"> ● پیشنهاد ساختار نظام آموزشی به دو دوره آموزش و پرورش عمومی (ارشاد، اساس و ارکان) و دوره آموزش و پرورش فراگیر ● کاربردی - علمی 	<ul style="list-style-type: none"> ● تلاش برای تغییر در نظام آموزشی با بهره‌گیری از تجربه‌های سایر کشورها ● تلاش برای گسترش رشته‌های فنی و مهارتی ● تأکید بر هدایت تحصیلی دانش‌آموزان در پایان دوره راهنمایی تحصیلی 	اواخر دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۷۰

مسائل عمده	رخداد‌های عمده	ساختار	ویژگی‌ها	بازه زمانی
<ul style="list-style-type: none"> عدم ثبات مدیریتی در زمان تدوین تا تصویب سند تحول بنیادین و چالش‌های پیرو آن تعدد رشته‌های دوره متوسط دوم، به‌ویژه در شاخه‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش چالش‌های متعدد هدایت تحصیلی برطرف‌نشدن مسئله کیفیت در آموزش متوسطه و لاینحل ماندن مسائل ذکر شده در گزارش مشاوران ماورای بحر 	<ul style="list-style-type: none"> تدوین فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران تدوین رهنامه نظام تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران تدوین فلسفه تربیت در جمهوری اسلامی ایران تدوین و تصویب سند تحول بنیادین آموزش و پرورش تدوین و تصویب سند برنامه درسی ملی تدوین و تصویب سند زیرنظام‌های تحول بنیادین تغییر در ساختار نظام آموزشی شامل اضافه‌شدن پایه ششم به دوره ابتدایی، تغییر دوره راهنمایی تحصیلی به دوره اول متوسطه و سه‌ساله‌شدن دوره متوسطه دوم با رشته‌های گوناگون نظری (ریاضی، تجربی و انسانی) و فنی و حرفه‌ای و کاردانش تدوین و تصویب اهداف جدید نظام آموزشی نوآلفی کتاب‌های درسی برای پایه‌های دوازده‌گانه 	<p>بازگشت ساختار نظام آموزشی به ۳-۳-۶ قبل از دهه ۱۳۴۰</p>	<ul style="list-style-type: none"> مشارکت حداکثر استان‌های گوناگون کشور در مطالعات و پژوهش‌های میدانی تدوین سند تحول بنیادین بررسی علمی مسائل و چالش‌های نظام آموزشی و بهره‌گیری از آن‌ها به‌عنوان مبنای تحول در نظام آموزشی کاهش سال‌های دوره متوسطه از هفت سال به شش سال افزایش سن ورود به متوسطه از ۱۱ سال به ۱۲ سال 	<p>اواخر دهه ۱۳۸۰ و اوایل دهه ۱۳۹۰</p>

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

تعمق درباره تاریخچه بیش از ۱۷۰ ساله نظام آموزش و پرورش رسمی کشور نشان می‌دهد، دوره متوسطه با دردی کهنه، یعنی «کیفیت نامناسب آموزش‌ها و فارغ‌التحصیلان آن» مواجه بوده و تلاش‌های متعددی برای درمان این درد صورت گرفته‌اند، اما بیشتر این تلاش‌ها شکلی ظاهری و صوری، یعنی تغییر ساختار، پیدا کرده‌اند و به تعدد و تنوع رشته‌های این دوره منجر شده‌اند. رشته‌هایی که وجود و تنوع آن‌ها شاید زمانی به دلیل نیاز کشور و تأمین نیازهای انسانی مشاغل گوناگون با نیروی انسانی کارگر ماهر و فن‌ورز، منطقی به نظر می‌رسیدند، اما در حال حاضر که دوره کارشناسی دانشگاه‌ها نیز به‌نوعی عمومی قلمداد می‌شود، درباره آن‌ها تردید دارند. بنابراین، برای این درد بی‌درمان آموزش و پرورش نیاز است بهبود و ارتقای کیفیت نظام آموزشی نشانه گرفته شود.